

Ігор Юрійович Горелов,

кандидат психологічних наук, начальник кафедри спеціальних дисциплін
Донецького юридичного інституту Міністерства внутрішніх справ України

**ПРО ЗАСОБИ РОЗВИТКУ У КУРСАНТІВ ВИЩОГО
НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ
СПРАВ УКРАЇНИ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ
ДО ПСИХОЛОГІЧНОГО ТИСКУ З БОКУ
ПРАВОПОРУШНИКА ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ**

У статті наводяться результати експерименту з розвитку емоційної стійкості курсантів вищого навчального закладу Міністерства внутрішніх справ України до психологічного тиску з боку правопорушника під час застосування вогнепальної зброї, елементи моделювання практичних вправ стрільби з імітацією психологічного тиску, а також рекомендації щодо проведення занять, спрямованих на розвиток емоційної стійкості курсантів вищого навчального закладу Міністерства внутрішніх справ України до психологічного тиску під час застосування вогнепальної зброї.

***Ключові слова:** емоційна стійкість, курсанти, вогнепальна зброя, психологічний тиск.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Відомо, що реальна діяльність органів внутрішніх справ (далі – ОВС) із попередження і припинення протиправних дій часто відбувається в несприятливих умовах. Діяльність правоохоронця в таких випадках є однією з найбільш складних за одночасністю, різноманітністю, жорсткістю, а деколи й за суперечністю вимог, що ставляться до нього. Екстремальні умови діяльності викликають коливання працездатності людини або значне її зниження, особливо під час сильного емоційного напруження. При цьому збільшується кількість помилок, порушується послідовність операційних дій. Часте перебування в небезпечних, а іноді і загрозливих для життя ситуаціях вимагає від працівників міліції вміння опанувати себе, швидко оцінювати складні ситуації та приймати найбільш

адекватні рішення, що сприяють ефективному виконанню поставлених завдань і зменшенню надзвичайних подій та зривів у професійній діяльності.

Однією з особливостей професійної діяльності міліції, яка виокремлює її серед інших – це право працівників міліції застосовувати вогнепальну зброю під час виконання службових обов'язків. Перетворення в емоційно-вольовій сфері працівника міліції, який застосовує вогнепальну зброю, виявляються у нездатності прийняти рішення на застосування зброї, виникнення стану тривоги, страху, паніки. Крім того, ситуації застосування вогнепальної зброї працівниками ОВС характеризуються наявністю психологічного тиску з боку правопорушника. Образи, погрози, загрозливі зовнішній вигляд, міміка, жестикуляція, вираз очей та інші дії чи висловлювання правопорушника можуть значно впливати на емоційний стан правоохоронця.

У зв'язку з цим опанування працівниками міліції прийомів і методів психологічної саморегуляції, розвиток емоційної стійкості на сьогодні є досить актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що хоча узагальнений зміст феномену “емоційна стійкість” й є ідентифікованим на рівні наукової свідомості, для його дефініції досі не запропоновано ані однозначно тлумаченого терміна, ані достатньо повно операціоналізованого визначення. Проте зміст феномену обговорюється у достатньо великій кількості наукових робіт, присвячених професійній надійності людини-оператора в екстремальних умовах діяльності, її психологічній готовності до діяльності в цих умовах, здатності до усвідомленої саморегуляції поведінки, адаптації людини до складних умов діяльності, аналізу нестійких психічних станів, які виникають у складних ситуаціях діяльності [1].

Метою статті є вивчення ефективності моделювання ризиконебезпечних ситуацій для розвитку емоційної стійкості майбутніх правоохоронців до психологічного тиску з боку правопорушників під час застосування

вогнепальної зброї, а також вивчення можливості формування позитивного емоційного досвіду виходу з психічно напружених ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження проводилось у Донецькому юридичному інституті Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України. Нами було обстежено 42 курсанти четвертого курсу. Під час проведення дослідження було використано методичний алгоритм, до якого ввійшли такі методи: теоретичний аналіз літератури та документів; аналіз типових ситуацій, закономірностей, умов і причин правомірного та неправомірного застосування працівниками ОВС вогнепальної зброї, на підставі якого було розроблено практичні вправи, які містять емоційне навантаження у вигляді вербального психологічного тиску; спостереження; експеримент; інтерв'ювання; психодіагностичні тести. Дослідження проводилось упродовж двох місяців, практична стрільба виконувалась один раз на тиждень. Було використано такі психодіагностичні методики: визначення нервово-психічної стійкості, ризику дезадаптації у стресі “Прогноз”; діагностики самооцінки психічних станів Г. Айзенка.

Першим етапом дослідження був теоретичний аналіз проблем, у тому числі психологічних, застосування вогнепальної зброї працівниками ОВС. Аналіз випадків застосування ними вогнепальної зброї свідчить, що останніми роками скоротилися дистанції відкриття вогню, зменшився час на підготовку і відкриття вогню, а відстань між правоохоронцями та злочинцями у вогневих контактах не перевищує 7–10 метрів. Аналіз документів про факти застосування вогнепальної зброї працівниками міліції ГУМВС України в Донецькій обл. за 1992–2011 роки надав змогу зробити висновки щодо причин тактичних помилок правоохоронців. Серед них виокремлюється й їх емоційна нестійкість, яка виявлялася у розгубленості, уповільненій руховій реакції, порушенні режиму відбування рухів і вибору лексики під час попередження про можливість застосування вогнепальної зброї, виникненні паніки.

На другому етапі роботи було проведено інтерв'ювання та психодіагностика досліджуваних. Інтерв'ювання мало метою вивчення

розуміння ними проблеми розвитку емоціональної стійкості і психологічної готовності працівників міліції до застосування вогнепальної зброї, знання нормативно-правової бази застосування вогнепальної зброї, а також основ психології. Крім того, інтерв'ювання надало можливість уявити мотивацію курсантів до служби в міліції, а також погляди на необхідність підвищення професійної підготовки.

Результати дослідження рівня ризику дезадаптації у курсантів за методикою В. О. Бодрова “Прогноз” надали нам змогу побачити, що у 12,2 % досліджуваних було виявлено високий рівень ризику дезадаптації. Це свідчить про те, що у цих осіб несприятливий прогноз стійкості до стресу та вірогідність розвитку і вияву особистісних порушень у поведінці та діяльності. У 57,1 % досліджуваних діагностовано середній рівень ризику дезадаптації, що вказує на оптимальний стан спонукання до дії і досягнення поставлених цілей. Низький рівень ризику дезадаптації діагностовано у 16,3 % досліджуваних. Характеристиками цього рівня є мобілізація психічної діяльності, підвищення активності соматичного функціонування та відчуття загального морального і фізичного підйому.

У результаті дослідження емоційної стійкості майбутніх правоохоронців за методикою Г. Айзенка високий рівень емоційної стійкості було діагностовано у 30,6 % курсантів. Вони відрізняються зрілістю, відсутністю помітного напруження. Низький рівень емоційної стійкості діагностовано у 10,2 % досліджуваних. Емоційна нестабільність цих досліджуваних характеризується неадекватно сильними реакціями стосовно стимулів, які їх викликають.

Третім етапом дослідження був формувальний експеримент з розвитку емоційної стійкості курсантів до психологічного тиску під час застосування зброї. Програма вправ містила змодельовані небезпечні ситуації. Основною умовою для моделювання ситуацій є створення високого рівня нервово-емоційної напруженості, на фоні якої виконуються навчальні завдання.

Під час моделювання реальної обстановки як чинники психологічного тиску використовувалися:

– ображаючі, провокуючі висловлювання в адрес курсанта, який виконує вправу, мета яких вивести його зі стану рівноваги;

– часткове впровадження елементів раптовості в діяльність досліджуваних (дії зі встановлених сигналів, що імітують дію правопорушника, тимчасовий вихід з ладу зброї тощо);

– виконання стрільби після інтенсивних фізичних навантажень;

– вимушене ведення вогню за наявності зовнішніх умов, що збивають, у “несприятливих” умовах (по злочинцеві, який захопив “заручника”, при малому об’ємі приміщення: підвал, коридор, кабіна ліфта тощо);

Крім того, для того, щоб внести у програму додаткові чинники емоційного напруження, виконання вправ проводилось, у тому числі, і в присутності “перевіряючих”.

Аналіз успішності виконання вправ практичної стрільби з моделюванням психоемоційного навантаження, що імітує тиск з боку правопорушника, надав можливість зробити деякі висновки:

– курсантам з низькими результатами у стрільбі та прийнятті адекватного ситуації рішення є властивою (в основному) підвищена тривожність, а також високий рівень фрустрації. Їм притаманні довгі роздуми під час оцінки правомірності підстав для застосування вогнепальної зброї;

– рівень знань правових підстав застосування вогнепальної зброї працівниками міліції, а також ступінь уміння вільно оперувати юридичною термінологією є прямопропорційним швидкості прийняття рішення на правомірне застосування або використання зброї;

– наявність або відсутність зовнішніх виявів емоційної нестійкості, які були виокремлені нами на підставі даних М. І. Дьяченка і В. О. Пономаренка, не позначаються на результатах вправ стрільби, а також на правомірності у прийнятті рішення на застосування вогнепальної зброї. Серед показників емоційної стійкості М. І. Дьяченко та В. О. Пономаренко виокремлюють такі

поведінкові реакції: точність і своєчасність рухів, гучність, тембр, швидкість та виразність мови, її граматичний лад; зміни в зовнішньому вигляді: вираз обличчя, погляд, міміка, пантоміміка, тремор кінцівок [2].

Результатом неодноразових повторень та опрацювання типових ситуацій психологічного протистояння з правопорушником, який намагається впливати на працівника міліції шляхом вербальної агресії, стало значне підвищення результатів виконання вправ, що надає можливість зробити висновок про розвиток емоційної стійкості досліджуваних в окремих психологічно напружених ситуаціях.

Аналіз результатів дослідження рівнів психічних станів обстежуваних перед останнім заняттям за допомогою тесту самооцінки психічних станів (за Г. Айзенком) свідчить про те, що досліджувані у середньому стали менш тривожними, ригідними, їх поведінка стала гнучкішою, ступінь фрустрації зменшився, що виражалось як у підсумках розрахунків тесту, так і у вияві поведінки обстежуваних, яка спрямовувалась на вольове подолання ситуацій, які призводять до фрустрації. Відмінності середніх показників усіх психічних станів, що досліджувались за методикою Г. Айзенка, до занять та після них є значущими ($p \leq 0,01$) (рисунок 1).

Проведена психодіагностика працівників міліції свідчить, що їх нервово-психічна стійкість у результаті участі в експерименті підвищилась. Так, середній показник нервово-психічної стійкості за методикою “Прогноз” до експерименту і після достовірно відрізняється на рівні $p \leq 0,01$ (рисунок 2).

Серед простіших засобів емоційно-вольової саморегуляції курсантам пропонувались такі:

- підвищення зосередженості при підготовці до виконання вправи;
- закріплення позитивної установки щодо себе (“Я справлюся”);
- використання самонаказів типу: “Треба!”, “Сміливіше!”, “Терпи!”, “Працюй!”;
- довільне керування м’язовим тонусом, наприклад, м’язами обличчя.

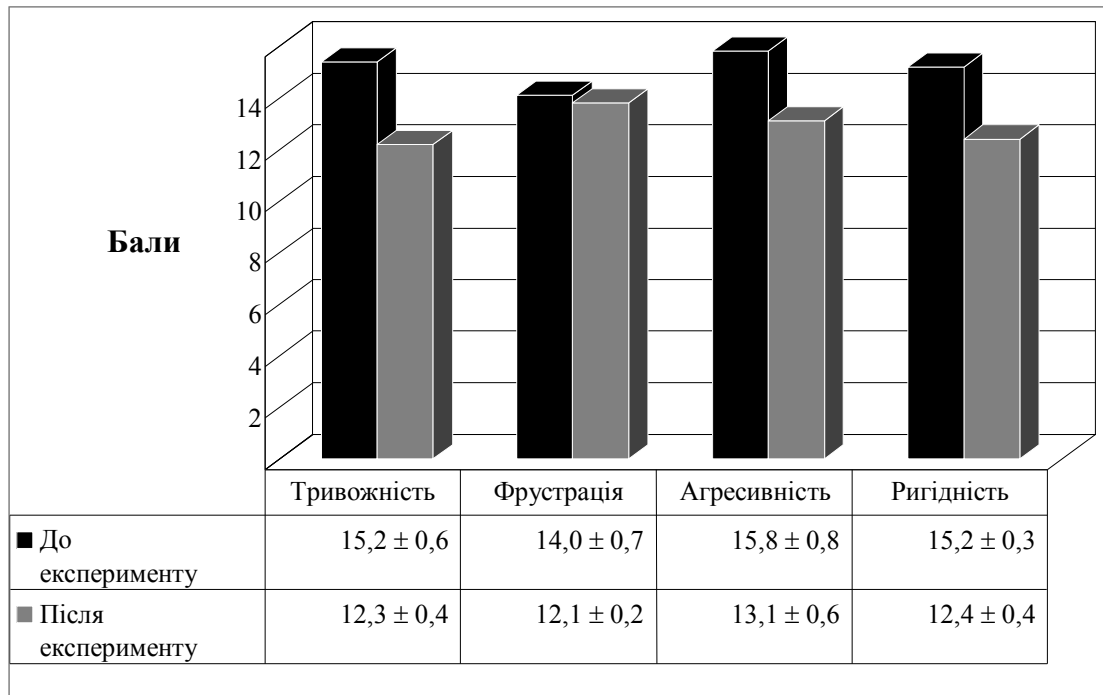

Рисунок 1 – Середні показники рівнів тривожності, ригідності, фрустрації й агресивності досліджуваних працівників міліції за методикою самооцінки психічних станів (за Г. Айзенком) до і після експерименту

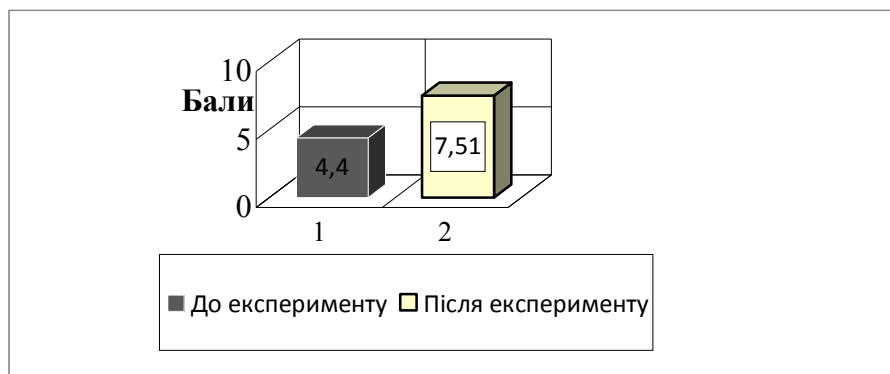

Рисунок 2 – Середні показники рівнів нервово-психічної стійкості досліджуваних працівників міліції за методикою “Прогноз” до та після експерименту

Необхідно враховувати, що існує низка чинників, які можуть впливати на ефективність та результативність використання прийомів емоційно-вольової саморегуляції. Серед них можна виокремити такі:

- внутрішнє налаштування курсанта до виконання вправ. Для цього потрібні терпіння, вольові зусилля;
- успіх, досягнутий на ранній стадії тренування, може дезорієнтувати, обумовити зайву віру в себе;

– особливість вияву таких особистих якостей, як здатність до уяви і сугестивність.

Інтерв'ювання курсантів свідчить, що покращення результатів практичних вправ, зміцнення знань правових підстав застосування вогнепальної зброї працівниками міліції, а також засвоєння досліджуваними прийомів спілкування в емоційно напружених умовах: по-перше, сприяє розвитку мотивації до вдосконалення професійно важливих якостей і навичок; по-друге, знижує психологічну напруженість, що, у свою чергу, закріплюється у свідомості й є підґрунтям для формування позитивного емоційного досвіду виходу з напружених ситуацій психологічного протистояння з правопорушником.

Результатом експерименту стали підвищення адаптивних можливостей досліджуваних, більш впевнені дії у відповідь на інтенсивні подразники стрес-чинників, які моделювались у вправах, зменшився ризик дезадаптації у стресі.

Висновки. Виконання вправ практичної стрільби з моделюванням психоемоційного навантаження, що імітує тиск з боку правопорушника, є однією з ефективних форм розвитку емоційної стійкості курсантів вищого навчального закладу МВС України. При цьому відбувається розвиток стійкості особистості до конкретного емоціогенного чинника.

Психологічна підготовка курсантів у вищому навчальному закладі МВС повинна бути спрямована на формування і розвиток емоційної стійкості до:

– негативних чинників оперативно-службової діяльності: напруженості, відповідальності, ризику, небезпеки, дефіциту часу, невизначеності, несподіванки тощо;

– психологічного тиску, маніпулювання з боку правопорушників;

– конфліктних ситуацій службової діяльності (уміння аналізувати внутрішні причини конфлікту, розбиратися в закономірностях їх виникнення, відбування та способах вирішення конфліктних ситуацій, уміння опанувати себе в психологічно напружених ситуаціях).

Ефективний розвиток емоційної стійкості слід здійснювати шляхом поступового збільшення фізичних і психологічних навантажень у спеціально створюваних умовах, які моделюють реальні умови застосування вогнепальної зброї. Важливими принципами побудови системи занять є систематичність, послідовність, повторність та поступовість. Підставами для розробки практичних вправ, спрямованих на розвиток емоційної стійкості до стрес-чинників службової діяльності, повинні бути лише реальні події.

Розвиток емоційної стійкості курсантів вищого навчального закладу МВС України є можливим за умов цілеспрямованої роботи з розвитку мотивації до служби, патріотизму, почуття обов'язку, усвідомлення особливої ролі правоохоронця у житті суспільства.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку є подальше розроблення і вивчення ефективності методів та засобів підвищення рівня емоційної стійкості працівників міліції до впливу стрес-чинників в екстремальних умовах службової діяльності.

Список використаної літератури

1. Аршава, І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : автореф. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.02 “Психофізіологія” / І. Ф. Аршава. – Донецьк, 2007. – 33 с.
2. Дьяченко, М. И. О подходах к изучению эмоциональной устойчивости [Електронний ресурс] / Дьяченко М. И., Пономаренко В. А. // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – Режим доступу : <http://www.voppsy.ru/issues/1990/901/901106.htm>.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Лефтеров В. О.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2013.

Горелов И. Ю. Про средства развития у курсантов высшего учебного заведения Министерства внутренних дел Украины эмоциональной устойчивости к психологическому давлению со стороны правонарушителя во время применения огнестрельного оружия

В статье приводятся результаты эксперимента по развитию эмоциональной устойчивости курсантов высшего учебного заведения

Министерства внутренних дел Украины к психологическому давлению со стороны правонарушителя во время применения огнестрельного оружия, элементы моделирования практических упражнений стрельбы с имитацией психологического давления, а также рекомендации по проведению занятий, направленных на развитие эмоциональной устойчивости курсантов высшего учебного заведения Министерства внутренних дел Украины к психологическому давлению во время применения огнестрельного оружия.

Ключевые слова: эмоциональная устойчивость, курсанты, огнестрельное оружие, психологическое давление.

Horelov I. Y. On the instruments of development of emotional stability of cadets of higher educational establishment of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to psychological pressure from the side of offender while using firearms

The article gives the results of the experiment concerning the development of emotional stability of cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to psychological pressure from the side of offender while using firearms, elements of modelling of practical exercises of firing with the imitation of psychological pressure, and also recommendations concerning conducting the lessons directed on the development of emotional stability of cadets of higher educational establishments of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to psychological pressure while using firearms.

Keywords: emotional stability, cadets, firearms, psychological pressure.